

Marcel Reich-Ranicki: Můj život, přeložila Marta Myšková, Větrné mlýny, Brno 2003
 Jiří Trávniček

Když v Německu v roce 1999 vyšla, držela se tato kniha dlouho na předních místech bestsellerových žebříčků. To je možná dost překvapivé, neboť se nejedná o žádného slavného herce, politika či sportovce, ale o člověka "od literatury". A ani v rámci literatury nejde o spisovatele či věhlasného nakladatele, ale pouze o kritika. Důvody, proč se Reichova-Ranického kniha u čtenářů tak prosadila, mohou být — vzato obecně — tři: 1) výrazná osobnost; 2) pozoruhodné svědectví o sobě i o době; 3) strhující styl.

Literatura, která působí

Platí za první, za druhé i za třetí a těžko říct, co převažuje. Všechny tři rysy se v autorově osobnosti skládají dohromady. Jinak řečeno: máme co činit s osobností, která ve svém životě byla semleta v nejedné dějinné mlýnici, přičemž tato osobnost umí nadto i poutavě psát. Číst si Reichovu-Ranického knihu lze čistě informativně jako osobitě pojatou zprávu o "velkých dějinách" dvacátého století: narozen v roce 1920 v Polsku (v německé rodině), dětství v rodině asimilovaných Židů, gymnázium v Berlíně, třetí říše, úřední vysídlení z Německa (1938), druhá světová válka, ghetto ve Varšavě, útěk z ghetta před transporty (1943) a skrývání se v jedné polské rodině, konec války, činnost v polských diplomatických a špiónážních službách, stalinský socialismus padesátých let, Německo od konce padesátých let po léta devadesátá. Lze si ji číst i jako svého druhu "bildungsroman", v němž se postupuje podle osvědčené struktury dětství — dospívání — dospělost — stáří, přitom tuto událostní osu protíná osa názorová: autor se nám neváhá svěřovat se svými postoji uměleckými, lidskými i politickými, tedy například s tím, jaké to měl s marxismem a komunismem, jak prožíval pocit viny po konci druhé světové války ("Proč právě my jsme směli přežít?"), jak vnímal studentskou revoltu z roku 1968. Reichův-Ranického životopis se dá číst i jako kniha silné estetické vize, jíž si autor obhazuje svůj vztah k literatuře, vyznává se z toho, co kdy pro něho byla, co kdy četl, jak to vnímal a jak to vnímá dnes, z odstupu. Na své si u Reicha-Ranického přijde i ten, kdo má poličeno na drby. Autor *Mého života* prošel četnými událostmi a — hlavně — setkal se se spoustou lidí od literatury — spisovateli, nakladateli, kritiky, redaktory. A třebaže si Reich-Ranicki po svém útěku do Německé spolkové republiky v roce 1958, kdy se začal profesně živit psaním o literatuře, bolestně uvědomoval, že znát autora recenzované knihy není žádná výhra, podařilo se mu jich poznat mnoho. O mnoha lidech toho mnoho ví a jsou i tací, na které ví něco delikátně pikantního (například na rodinu Thomase Manna). Především jsou však Reichovy-Ranického paměti vášnivou ódou na literaturu, zejména tu německou. Důvodem autorových vyznání, a někdy snad i jejich adresátkou, není vlastní život, ný-

brž literatura. A přitom Reich-Ranicki není žádný krasoduch, který nepotřebuje vnímat valéry světa, neboť jeho duše se živí nektarem básnických obrazů a románových příběhů. Ne, pro autora je literatura součástí světa a existuje především v tom, co dokáže vyvolat u jiných, tedy ve svém účinku. Příznačná je historka z doby, kdy se za druhé světové války ukrýval v domku na okraji Varšavy. Žil se svou ženou u hodných, ale pologramotných lidí, kteří doma neměli jedinou knihu. Po večerech pak Reich-Ranicki těmto lidem vyprávěl různé příběhy, čímž si je udobřoval a krotil občasně záchvaty jejich malověrnosti, kdy je domácí ze strachu chtěli přinutit, aby opustili dům a našli si nějaký jiný úkryt. Jenže Reich (tehdy ještě bez druhého příjmení) nevyprávěl příběhy ze života, nýbrž děje románů a divadelních her; a vyprávěl je jakožto příběhy ze života. Tím si prý — jako kdysi Šeherezáda — zachránil život. Přitom podstatnější je poznání, ke kterému zde autor vyprávěč příběhů dospěl: "Mohl jsem se přesvědčit o tom, které literární postavy a které motivy působí na prosté lidi. Bolkovi a Genii bylo lhostejné, od koho je příběh o starém králi, který chtěl svou říši rozdělit mezi své tři dcery. Jméno Shakespeare nikdy neslyšeli. Nicméně krále Leara jim bylo líto. Bolek mi později prozradil, že při tom myslel na sebe a své děti - ačkoli po něm neměly doslova co zdědit. Úvahy a konflikty

Hamleta mu byly naproti tomu cizí". Nevím, ale asi by se bez této zkušenosti zrodil kritik s jinou vnímavostí, kritik, který by se zřejmě věnoval spíše „udělanosti“ děl, než jejich účinku. Téměř o čtyřicet let dříve se tak Reichovi-Ranickému daří formulovat postulát pozdější tzv. empirické literární vědy, a sice že schopnost vnímat literaturu je dána tím, pomocí jakých "sociálních vzorců" (*Handlungsrolle*) si ji dokážeme zpřístupnit, tedy o jakou zkušenost ji umíme opřít. Reich-Ranicki tak v období, kdy mu literatura zachránila život, dospívá k poznání, že vnímání literatury nevyžaduje ani tak člověka vzdělaného, jako spíše celistvého.

Estetická mapa

Pojďme si nyní z jednotlivých útržků vytvořit názorovou mapu. Čeho se Reich-Ranicki na literatuře dovolává? Tak například jeho četná setkání se spisovateli ho dovedla k poznání, že bychom se

jejich názory a prohlášeními příliš zanášet neměli. Když se setkal s Annou Seghersovou a dlouze s ní rozmlouval, byl autor *Mého života* nucen konstatovat, že "tato důstojná a láskyplná žena svůj román Sedmý kříž vůbec nepochopila". Je to zpupné? Namyšleně strukturalistické? Nikoli, je to hermeneutické. Neboť už Reichův-Ranického věhlasný krajan F. E. D. Schleiermacher na počátku devatenáctého století tvrdil něco podobného, a sice že interpretovým úkolem je rozumět autorovi lépe, než rozuměl on sám sobě. Spisovatel budiž ctěn, což cítíme i z autora *Mého života*, ale jako autor díla, nikoli jako jeho komentátor či dokonce politický prorok (na tomto poli se koneckonců podařilo vedle J-P. Sartra, M. Šolochova, E. Pounda, P. Nerudy či B. Brechta — zblbnout i A. Seghersové). — Dále že přístup ke klasice a tzv. povinné četbě bychom si neměli nechat zablokovat školou. Ve svém čtení bychom se tu měli spoléhat daleko více sami na sebe. Je skoro až překvapivé, jak jímavá a přitom nijak falešná slova

4

Reich-Ranicki věnuje Schillerovi, Goethovi či Shakespearovi. V období tzv. třetí říše, kdy se mluvilo o dekadentní velkoměstské kultuře, dochází Reich-Ranicki k "opozičnímu" poznání, že "velká literatura vždy vznikala ve velkoměstech; spisovatelé, které miluji, pocházejí ze Stratfordu, Neuruppinu, Auteuilu anebo Augsburgu, ale slavnými se stali v Londýně, v Berlíně nebo v Paříži". Něco na tom je, ale výjimky buďtež rovněž připuštěny (a nemusí se přitom zrovna jednat o programové ruralisty): L. N. Tolstoj, G. Bernanos, J. Čep, A. Solženicyn, V. Bykav, Č. Ajtmatov ad. Osobně sympatické mi je, že tak jako se nenechal autor odstavit od klasiků, zůstává zdrženlivější i ve vztahu k modernistickému experimentu a inovacím; patří sem například soud o Frischově *Modrovousovi*, o díle autora, kterého si Reich-Ranicki nesmírně váží a jehož považuje za jeden z nejpodstatnějších hlasů dvacátého století: "vzrušujícímu příběhu, jenž mluvil sám za sebe, odňal různými přeměnami" a zcizovacími efekty jeho bezprostřednost a názornost. Reich-Ranicki se tedy nedává zatlačit do kouta ani modernismem a avantgardou; jejich asketismus a obrazoborectví, důraz na samotnou techniku psaní, konstruovanost, popírání předchozích postupů — to vše se mu nestává hlavním hodnotícím kritériem. Třebaže svou senzibilitou je autor *Mého života* cele moderním intelektuálem, v literatuře hledá vždy cosi víc než popírání tradice či prosazování nové senzibility jako Th. W. Adorno. Jakoby mu nikdy nesešla z mysli válečná zkušenost z domku na okraji Varšavy, a sice že literatura. by se měla o svého čtenáře ucházet, hledat s ním společné prostory a dovolávat se souhlasu — nikoli v tom, co se nachází na povrchu, tím, že mu nadbíhá, nýbrž něčím vespod, například příběhem či přesvědčivě vykreslenými postavami.

5

Kritik

Jako literární (a částečně i divadelní) kritik začíná — po nedlouhé epizodě existenčního provizoria — Reich-Ranicki na konci padesátých let dvacátého století v časopise *Die Zeit* (od roku 1963 se stává právoplatným zaměstnancem). Zde je vybaven smlouvou, která mu dovoluje psát vlastně kritiky na cokoli, nadto i další útvary — vše dle své vlastní volby. Paralelně s tím vede rozhlasový pořad "Literární kavárna", kam si zve významné představitele literatury. Od roku 1973 řídí literární rubriku ve *Frankfurter Allgemeine Zeitung*. V

6

roce 1988 je přemluven, aby pro televizi ZDF dělal pořad "Literární kvarteto" (čtyři lidé od literatury v jednom pořadu vždy debatují o pěti knihách); podmínky, které si Reich-Ranicki stanovuje, jsou: "žádné obrazové nebo filmové ukázky, žádné písně nebo šansony, žádné scény z románů, žádní spisovatelé, kteří by předčítali ze svých děl nebo tato díla při procházce parkem dobrotivě vysvětlovali". Tento pořad se Reichovi-

kému postaral o největší slávu, a to ani ne tak, že by šlo o pořad televizní, jako spíše tím, že se mluvilo jasně a přitom nebanálně, k tomu pak zábavně.

Tím se dostáváme k autorovým názorům na samu kritiku. Tak jako od literatury požadoval, aby uměla být — v širokém smyslu — zábavná, podobné požadavky vznášel na kritiku. Má být určena především čtenářům, nikoli cechu. Má být jasná a ve svých názorech přesvědčivá — "dobří kritikové kvůli objasnění svých názorů vždy zjednodušovali". Svou nerozhodnost by si měl kritik vyřídit sám se sebou "a před publikum smí předstoupit teprve tehdy, když si myslí, že dokáže jasně říci, co se tu podle jeho názoru odehrává a jak se to odehrává". Zkrátka: kritik musí umět riskovat a nebát se být jednostranný. Kulantnost a společenské ohledy stranou — jde o hodnoty. Že Reich-Ranicki své názory takto prezentovat dokázal, mu vyneslo pověst "specialisty na hanopisy". Několika ostrými soudy se Reich-Ranicki projevuje i na stránkách svých pamětí. A třebaže je naložen v daleko smířlivější citové i vypravěčské teplotuře než v "Literárním kvartetu" nebo v jednotlivých kritikách, přesto i tady občas zajiskří — například na adresu germanistů, kteří psali v sedmdesátých letech "stylem, který pokládali za vědecký, ačkoliv se z něho dalo usuzovat spíše na pseudovědu". Jinde pak například Ernst Junger zůstává autorovi *Mého života* cizí; ostře, ale přitom s rozkrývavou vnímavostí se Reich-Ranicki vyjadřuje o Thomasu Bernhardovi, jehož dílo se "vyznačuje strohou nedokonalostí", odtud má plynout i jeho "fragmentárnost" a "fanatismus přehánění".

Jaká vize, jaká vnímavost?

Marcel Reich-Ranicki představuje člověka s vizí i názorem, nadto člověka planoucího. V jeho vzpomínání a uvažování se dostává jak na osobnosti, tak na problémy, respektive myšlenky. A tím, že si toto vzpomínání uchovává životopisnou strukturu, máme co činit i se svého druhu románem, tedy textem, v němž se hlavní linie (běh života) rozlévá do linií vedlejších (setkávání s lidmi, jednotlivá dílčí zastavení). Marně se snažím k tomuto typu úvahového životopisného vyprávění najít český ekvivalent. Něčím by snad mohl být blízký *Pamětem* Václava Černého. Má jeho říznost, ale navíc má i cit pro portrét, třebaže často vytvořený se zjevnou ironií (A. Seghersová, P. Handke). Černému jsou jiní většinou jen jevišťátkem, na němž může před-

vést sebe sama ve své dokonalosti a neomylnosti. Snad něčím Bedřich Fučík (*Čtrnáctero zastavení*) — ten zase umí portrétovat. Na rozdíl od Reicha-Ranického se však vždy dává natolik všanc osobě portrétované, že mizí jako ten, kdo si něco myslí, o něco usiluje a za něco se bere. — Reich-Ranicki není žádný profesionál od literatury, ale také není naivní filozof života. Jeho paměti, jakkoli i jimi občas probleskne lehce sebezálibná víra ve vlastní schopnosti a některé charakteristiky jsou udělány přece jenom příliš rychle, to je zpověď člověka stojícího na zemi a zároveň člověka velkého ideálu. Ideálu, který si tento muž dokázal proměnit v hlavní hybnou sílu svého života. Ideálu zvaného literatura.

Silná kniha. Z rodu těch, které si nás k sobě umějí připoutat.